

Szokás, erkölcs és jog

Az ember társas lény. Egész létezését más emberekkel való együttélés jellemzi. Kezdetben ezt a viszonyt a gondoskodás és tanítás-tanulás, később pedig az egymással való együttműködés határozza meg. Életünk során számtalan, különböző típusú közösség tagjaként kell figyelemmel lennünk önmagunkon kívül más személyekre is. Ez általában alkalmazkodást jelent mások, akár a már jóval előttünk élt emberek által állított elvárásokhoz, szabályokhoz. Vannak olyan szabályok, amelyekkel könnyen azonosulunk, míg másokat csak kényszerből fogadunk el. Sokszor csak a hátrányokat látjuk bennük, szabadságunk korlátjaiként élve meg azokat. Pedig a szokások, elvárások, normák biztonságosabbá, kiszámíthatóbbá is teszik életünket. Folyamatos, rutinszerű alkalmazásuk tehermentesíti hétköznapijainkat – így válhatnak azok hétköznappokká; a váratlan helyzetek megítélésében pedig iránymutatással segítenek.

A stabilitás biztosítása mellett e szabályozók magukban hordozzák a változásokhoz való alkalmazkodás lehetőségét is. Az emberiség történetét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a normák tartalma változhat. Van, ami korábban tilos volt, míg ma sokkal engedékenyebb ugyanannak a tevékenységnek a megítélése. Ismerjük ennek a fordítottját is. A történeti változások mellett megfigyelhetjük ugyanazon időben egymás mellett működő társadalmak egymástól eltérő, akár ellentétes tartalmú normáit is.

A szokások és normák együttélést szabályozó jellege a konfliktusos helyzetekben nyilvánul meg a legerőteljesebben. Társas létezésünknek ugyan meghatározó vonása a másokkal való önkéntes együttműködés, de abból a konfliktusok sem hiányoznak. Céljaink, gondolataink, akaratunk eltérősége nem feltétlenül vezet bonyodalomhoz, sokszor a másikkal való együttérzés, a belátás elegendő a dolgok rendezéséhez. Ezek hiányában azonban gyakran szükség van a helyzetet megoldó egyéb eljárásokra. A szokás, az erkölcs és a jog

cselekedeteinket szabályozó ereje az azokkal való azonosulásunkban rejlik. Minél inkább elfogadjuk valaminek a helyességét, jogosságát, annál inkább önszántunkból engedelmeskedünk annak. Elfogadás, azonosulás nélküli engedelmeskedést csak valamilyen szankció kilátásba helyezése, alkalmazása eredményez. Az egyénre nézve hátrányos következmények köre széles, súlyosságuk fokozatai eltérőek lehetnek. A szokások, erkölcsi normák megsértése látszólag enyhébb következménnyel jár, míg a törvények megszegése súlyosabbakkal. Mégis, az egyént helytelenített magatartásáért sújtó közösség elutasítása sokszor fájdalmasabb, mint egy bíróság által kiszabott pénzbüntetés.

A külső iránytűk fontossága azonban nem feledtetheti velünk a belső iránytűt. Erkölcsi érzékünk segítségével járunk el számtalan helyzet megítélésében, és van olyan helyzet is, amikor lelkiismeretünk mást sugall, mint a környezetünk. Az ilyen típusú, meggyőződésen alapuló cselekvéseinket az különbözteti meg az egyszerű szabályszegéstől, hogy azok indíttatása nem a saját érdekünkől fakad. Az esetenként akár súlyos következményekkel járó engedetlenségünk forrását másban, például az igazságosságra való törekvésünkben találjuk meg.

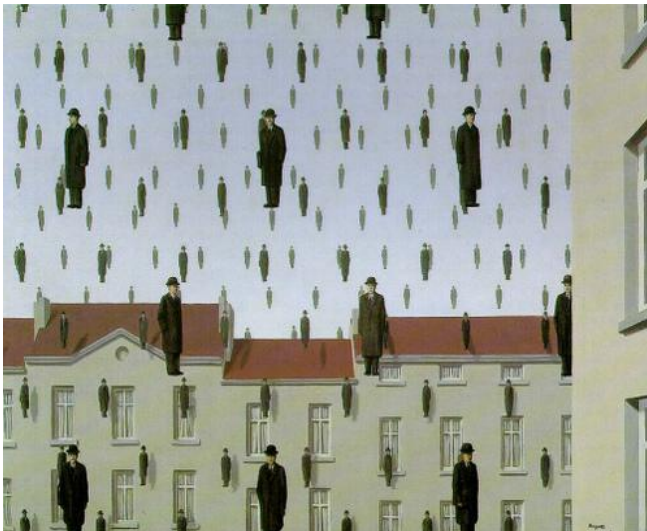
Egyéb esetekben is előfordulhat, hogy ütközésbe kerülnek különböző, velünk szemben támasztott elvárások. Társas lény mivoltunkból fakadóan több közösség tagjai vagyunk egyidejűleg, akár úgy is, hogy azokban egymásnak ellentmondó normák működnek. Családunk, választott és „készen kapott” közösségeink között fennálló diszharmóniák nem feltétlenül jelentenek súlyos problémát. Szerencsés esetben az egyén számára ez nem jelent kezelhetetlen helyzetet, bár mindenképpen megnehezíti az életben való eligazodását.

Súlyosabb, ellentmondásosabb esetekben viszont olyan nehézségekkel találja szemben magát, amelyekkel egyedül megbirkózni már képtelen. Szükségszerűen sérül, felbomlik személyiségének egysége, hiszen egymásnak ellentmondó elvárásoknak meggyőződésből és egyidejűleg megfelelni senki sem képes. Esetenként más következményekkel is számolnia kell. Az a közösség, amely normáinak azonosulás hiányában nem engedelmeskedik, szankcionálhatja a viselkedését. Ez jelenthet kirekesztést vagy más

büntetést, törvénysértés esetén például a szabadságától való megfosztást. Abból fakadóan, hogy számtalan társadalmi színtér résztvevői vagyunk, elkerülhetetlenek a konfliktusos helyzetek. Azok természete és súlyossága azonban igen eltérő lehet. Egyes történelmi korszakok, de akár csak élethelyzetek is nagyon próbára tehetik az embert. Sajnos a huszadik század számtalan példája érzékeltette azt az ellenmondást, ami az elvárt és tehető között feszül.

Helyes és helytelen megítélése egyesek szerint az adott kortól függ, a cselekedetek minősítése relatív. Mások szerint létezik egy örök zsinórmérték, amelyről elfeledkezhetünk ugyan, de ezzel nem szüntetjük meg annak valóságát. Ennek az állandó, mindenkor fellelhető abszolút viszonyítási pontnak a természetével kapcsolatban is mást és mást gondolnak az emberek. Sokan Istentől eredeztetik azt, míg mások a természettől adottnak. Lelkiismeretünket, erkölcsi normáinkat és törvényeinket különböző forrásokból származtathatjuk. Eredetzethetjük azokat egy nálunk magasabb rendű entitástól, vagy a tőlünk függetlenül létező természettől, mint ahogyan akár magától az embertől is. Isten és a természet törvényei örökkévalóak és változatlanok, míg az általunk alkotottak az akaratunktól függően változtathatóak. Cselekedeteinket nem kis részben az határozza meg, hogy mindezekkel kapcsolatban mit gondolunk.

A társadalomban különböző meggyőződésű, egymástól eltérő világgéppel rendelkező emberek élnek egymás mellett. Optimális esetben a különbségek összeegyeztethetőek, áthidalhatóak. Minél több és nagyobb eltérés mutatkozik, ez annál nehezebb. A társadalom sikeres együttélésének egyik feltétele, hogy az elkerülhetetlen konfliktusok kezelésére szolgáló eszközök, például a szabályok, törvények jogosságát a többség elfogadja. Az egyének cselekedeteit szabályozó normák általános tisztelete az egyes személyek számára is biztonságot nyújtó társadalmi környezetet teremt.

A szabályok általában vett tisztelete azonban nem feltétlenül eredményez mindenkor, mindenki számára biztonságos társadalmi környezetet. Egyáltalán nem mellékes ugyanis, hogy az adott normáknak mi a tartalma, azokban milyen értékek jelennek meg. Évszázadokon keresztül léteztek olyan kultúrák és társadalmak, amelyekben alapvető különbséget tettek ember és ember között. Akár azzal, hogy tagadták egyesek emberi mivoltát, akár úgy, hogy súlyoztak közöttük. A másik ember tiszteletére elsőként az erkölcsi parancsok formájában alakot öltő vallási tanítások szólítottak fel. Az idővel mindinkább világivá váló gondolatokat később már törvényekben is megfogalmazták. Annak elismertetése, hogy minden emberi lény - pusztán abból fakadóan, hogy embernek született – eredendően ugyanolyan jogokkal rendelkezik, hosszú küzdelem eredménye.

Az egyenlőség elve mára a társadalmunk működését szabályozó jogi normák legfontosabb alapelvét képezi. Az emberi méltóság elismerése kizár mindennemű alapvető különbségtételt.

Senki nem szenvedhet hátrányt pusztán abból fakadóan, hogy milyen nemüként, mely kultúrába vagy milyen társadalmi helyzetbe született. Természetes egyenlőtlenségből fakadó különbségek persze vannak. A gyermekek és a felnőttek valóban eltérő élethelyzetének ténye azonban nem adhat okot arra, hogy emberként is megkülönböztessük őket egymástól. A jog nem szentesítheti a nemi, faji vagy egyéb különbségtételt sem. Bizonyos esetekben pedig éppen azt kell elősegítenie, hogy a másokhoz képest hátrányos helyzetben lévők jogai azonos mértékben érvényesüljenek.

A hátrányos megkülönböztetés tilalma önmagában sajnos nem teremt mindenkinek azonos esélyeket. Lehet, hogy éppen a hagyományok tartanak életben egyes társadalmi csoportokat negatívan érintő szokásokat, eljárásokat. Ilyen esetekben az államnak kell elősegítenie a hátrányt szenvedők jogainak érvényesülését. Ezeknek az emberek az előnyben részesítésével a többiek gyakran nem értenek egyet. A társadalmi viták tárgyát is képező probléma megoldását az egymással való együttérzés, szolidaritás jelentheti. Ehhez törekednünk kell a másik ember miénktől eltérő helyzetének megismerésére, megértésére. A hátrányok ellensúlyozását célzó eltérő bánásmód általános elfogadása mindannyiunk számára

kiegyensúlyozottabb társadalmi környezetet eredményez. Előfordulhatnak olyan nehéz élethelyzetek, amikor mi magunk szorulunk megkülönböztető elbánásra.

Jogaink érvényesítésével kapcsolatban rendszerint általánosabban jelentkeznek problémák. Abból fakadóan, hogy azoknak rajtunk kívül mások is a birtokosai, jogaink gyakran összeütköznek. Hétköznapi helyzetekben is gyakran megtapasztaljuk azok korlátait. Saját tapasztalataink alapján számtalan személyes példát tudunk említeni. A családjukban, iskolai környezetünkben vagy éppen ismeretlenek körében magunk is lehettünk a jogaink eltérő értelmezéséből fakadó konfliktusok résztvevői. Az ilyen típusú vitás ügyek rendezéséhez egymás kölcsönös tisztelete mellett többnyire csak a józan eszünk használatára van szükségünk. Bonyolultabb esetekben a joggal foglalkozó szakemberek segítségére szorulunk. Minél kevésbé jellemző egy társadalomra e szabályok tiszteletben tartása, annál gyakrabban végződnek bíróságon az ügyek.

Az emberek jogainak elismerése önmagában még nem jelenti azt, hogy azok gyakorlati alkalmazása minden esetben zökkenőmentes lenne. Esetenként, egyes fontos kérdések megítélésében óriási szakadék tátong a különböző álláspontok között. Az élethez való jog határainak értelmezéséről folytatott társadalmi vitákban például egymástól lényegesen eltérő világnézetek ütköznek egymással. A halálbüntetés, az eutanázia és az abortusz kérdésével kapcsolatban is számtalan érv és ellenérv fogalmazódott már meg. Az ellenzők és támogatók álláspontjai között gyakran áthidalhatatlannak tűnnek a különbségek. A társadalomban jelenlévő nézetkülönbségek ellenére az állam meghatározott módon, jogi normákban ad útmutatást ezekkel a kérdésekkel kapcsolatban. Törvényeink az emberi élet és méltóság feltétlen tiszteletére szólítanak fel, de bizonyos korlátozásokkal az egyén önrendelkezési jogának is teret engednek.

NORMA

A normák olyan szabályok, amelyek meghatározzák, hogy bizonyos helyzetekben hogyan kell, lehet, szabad, kívánatos vagy kötelező viselkednünk. Az előírások korlátozó természetük mellett egyben védelmet is jelentenek számunkra, hiszen azok rajtunk kívül másokra is vonatkoznak. A normáknak engedelmeskedhetünk meggyőződésből, de azért is, mert tartunk a normaszegés következményétől. Az előírásoktól való eltérés; ami megnyilvánulhat valaminek az elmulasztásában is, általában szankciót von maga után. A szokások és erkölcsi normák követését a közösség többi tagja helyesléssel, megsértését rosszállással, megvetéssel esetenként kirekesztéssel büntetheti. A törvények megszegéséért megrovás, pénzbüntetés, súlyosabb esetben pedig akár szabadságvesztés is járhat. A normák tartalmi idővel változhatnak, bizonyos cselekedetek megítélései enyhülhetnek, vagy súlyosbodhatnak.

SZOKÁS

„Ahány ház, annyi szokás” tartja a szólás. A népi bölcsesség megállapítása a kulturális sokszínűségekre hívja fel a figyelmünket. Számunkra idegen környezetben járva könnyen

zavarba jöhetünk a helyi hagyományok, szokások ismeretének hiánya miatt. Máskor a nálunk vendégeskedők „furcsa” viselkedését nézzük értetlenül, mert az eltér az általunk megszokottól. Ennek oka az, hogy a gyakran ismétlődő cselekvéseinkben általában tanult viselkedési mintákat követünk. A szocializáció során elsajátított szokások rendezőelvként működnek, az adott helyzet kezelésére vonatkozóan adnak útmutatást. A szokásoktól való eltérés megítélése azon múlik, hogy azok milyen mélyen ágyazódtak be az adott kultúrába. A hagyományokon alapuló eljárások változhatnak az idő során. A korábban általánosan elfogadott szokások egyre gyakoribbá váló megszegése jellemzően új szokások kialakulásához vezet.

ERKÖLCSI SZABÁLY

Az erkölcsi szabályok a bennük megfogalmazódó parancsokkal és tilalmakkal szabályozzák életünket. Iránymutatásukkal teszünk különbséget „helyes” (jó) és „helytelen” (rossz) között. Fontos szerepet játszanak döntéseinkben, tetteink irányának meghatározásában, de abban is, ahogyan mások cselekedetét megítéljük. Az erkölcsi normákat a szocializáció során másoktól sajátítjuk el. Sokan úgy vélekednek, hogy valamiféle természetes, ösztönös erkölcsi érzékkel is rendelkezünk. A különböző világnézetű emberek eltérő forrásokból származtatják ezeket a szabályokat. A vallásosak Istentől eredeztetik, míg mások történelmi képződménynek tartják őket. Az erkölcsi normák közös kultúránk részét képezik. Annak ellenére, hogy a társadalom tagjainak viszonya ezekhez a szabályokhoz eltérő, az erkölcsi normák szabályozó szerepe igen jelentős. Mindennapi életünk apró eseményeinek láthatatlan irányítóiként összehangolják a másokkal való együttélésünket. Számptalan dolgot nem azért teszünk, vagy nem teszünk meg, mert azokat a törvények előírják, vagy megtiltják nekünk, hanem azért, mert megtételüket helyesnek vagy helytelennek gondoljuk. Szélsőséges példával élve, más ember életét nem azért nem oltjuk ki, mert azt az állam tiltja és bünteti, hanem mert az emberölést rossz dolognak tartjuk. Sok vita szól az erkölcs és a jog viszonyáról. Egyesek szerint a jogszabályok nem fogalmazhatnak meg az erkölcsi normákkal ellentétes parancsokat. Mások szerint a mindenkorai törvények az egyedüli érvényes viselkedésszabályozó normák, ezért akkor sem sérthetjük meg őket, ha azok az erkölcsi normákkal ellentétes tartalmúak. A tapasztalatok mindenesetre azt mutatják, hogy olyan jogszabályoknak könnyebben engedelmesszük, amelyek azonos irányba mutatnak az erkölcsi normáinkkal.

JOGSZABÁLY (JOGI NORMA)

A jogszabályok olyan írásba foglalt normák, amelyeket az állam hoz létre a területén tartózkodók cselekedeteinek szabályozására. A jogszabályok megsértőivel szemben szankciók alkalmazására is kizárólag az államnak van joga. A különböző jogszabályok között alá-fölérendeltségi viszony van. Az összes jogi norma az állam működési rendjét rögzítő alkotmányra épül, amelynek egyik fejezete az emberi és polgári jogok felsorolását is tartalmazza. A jogszabályok megalkotásánál figyelemmel kell lenni az emberek alapvető jogaira.

EMBERI JOGOK (HUMAN RIGHTS)

Az emberi jogok képviselője a következő kijelentésre épül: minden emberi lény, abból fakadóan, hogy embernek született, eredendően rendelkezik emberi jogokkal. Ezeket a jogokat nem az állam adja az embereknek, hanem azok emberi mivoltukból fakadóan illetik meg őket. Az embereket velük született jogaiktól önkényesen megfosztani nem lehet. Az emberi jogok egyetemességéből következik, hogy azok mindenkit mindenhol megilletnek. Azért, mert egy adott állam nem tartja tiszteletben a területén élők emberi jogait, még nem jelenti azt, hogy ők ne rendelkezzenek azokkal. Ezzel az állásponttal azonban vannak olyanok, akik nem értenek egyet. Az emberi jogok eszméjét a nyugati civilizáció kulturális termékének tekintve vitatják annak egyetemes számonkérhetőségét. Az emberi jogok eszméjét vallók természetesen elfogadhatatlannak tartják ezt a megközelítést, és következetesen kiállnak annak általános érvényessége mellett. Erre való hivatkozással követelik a Föld bármely pontján tapasztalható jogsértő cselekedetek beszüntetését.

Az emberi jogok elismerésének története első sorban a következő dokumentumokhoz köthető: az Egyesült Államok Függetlenségi Nyilatkozata (1776), az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata (1789), valamint az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (1948).

Ma a demokratikus államok jellemzőjének tekintjük az emberi jogok elismerését és tiszteletben tartását. A jogok tételes felsorolására általában a modern államok működésének rendjét meghatározó alkotmányokban kerül sor. Tiszteletben tartásuk és védelmük az államok egyik legfontosabb kötelessége.

Az emberi jogok és az azokból fakadó tilalmak a következők: az élethez, az emberi méltósághoz és az egyenlő bánásmódhoz való jog. A személyes szabadság és sérthetetlenség joga. A tulajdonhoz való jog. A kínzás és embertelen bánásmód, valamint a negatív diszkrimináció tilalma. Az emberi jogokra épülő polgári szabadságjogok körébe az egyesülési

és gyülekezési szabadság, a szólásszabadság, sajtószabadság, a lelkiismereti, gondolat- és vallásszabadság tartozik. E csoportba tartoznak a politikai részvételi jogok is.

DISZKRIMINÁCIÓ

Két vonatkozásban alkalmazzuk a kifejezést. Hagyományos értelemben akkor, amikor valakit hátrányos megkülönböztetéssel sújtanak neme, kora, etnikai hovatartozása vagy például fogyatékosága miatt. A mindenkit megillető egyenlő bánásmód elvének érvényesülését elsősorban a negatív diszkrimináció tilalma segíti elő. Az egyenlő jogok elismerése még nem biztosít mindenki számára egyenlő esélyeket. A pozitív diszkrimináció védelemnyújtás mindazok számára, akik a többiekhez képest kedvezőtlen helyzetben vannak. Az egyes társadalmi csoportokat előnyben részesítő megkülönböztetésről jelenleg is folynak viták.

POLGÁRI ENGEDETLENSÉG

Állampolgári engedetlenségről akkor beszélhetünk, amikor valaki az adott állam valamely törvényével való egyet nem értése miatt szegi meg a törvényt. A többi törvénysértéstől abban különbözik, hogy a szabályszegő lelkiismereti okokból cselekszik és felelősséget vállal a tettéért. A polgári engedetlenség megítélése napjainkban sem egységes. A helyessége mellett érvelők a mindenkori állami törvényeknél magasabb rendű erkölcsi törvényekre hivatkoznak. Álláspontjuk szerint az emberi jogok nagymértékű megsértése esetén az állammal szemben is fel lehet lépni. Alkalmazására azonban csak az összes rendelkezésre álló törvényes eljárás kudarca után kerülhet sor. Az általa okozott jogsérelem pedig nem lehet nagyobb, mint amellyel szemben fellépett. Az állampolgári engedetlenség filozófiájának megalapozója *Henry David Thoreau* (1817-1862), amerikai gondolkodó volt. *Thoreau* követőjeként fogalmazta meg az erőszakmentes ellenállás eszméjét az indiai politikus, *Mahatma Gandhi* (1869-1948).

GYERMEKEK JOGAI

A felnőttekhez hasonlóan a gyermekek is az emberi jogok birtokosai. Minden gyermek jogokban és méltóságban egyenlőnek születik, a társadalmi helyzetétől függetlenül. A gyermekek nem választhatják meg születésük és felnövekedésük körülményeit. A hátrányos megkülönböztetés tilalma értelemszerűen rájuk is vonatkozik. Az élethelyzetük azonban lényegesen eltér a felnőttekétől. Sebezhetőségük és kiszolgáltatottságuk miatt támogatásra, gondoskodásra szorulnak. A nagy súllyal bíró élethelyzetek megítéléséhez szükséges ítélőképességgel és felelősségérzettel sem rendelkeznek még, ezért cselekvőképességük

korlátozott. Képviseletük a szüleikre, más felnőttekre, vagy éppen az államra hárul. Az értük felelősséggel tartozóknak törekedniük kell a gyermekek jogainak érvényre juttatására. Ennek részeként a gyermekeket sújtó szegénység megszüntetésére és a lehető legjobb életkezdés esélyének biztosítására. Minden gyermek számára biztosítaniuk kell az ingyenes, elérhető, kötelező és jó minőségű alapfokú oktatást. Továbbá azt is, hogy a gyermekek kinyilváníthassák véleményüket az őket érintő kérdésekben. A felnőttek felelőssége az is, hogy utódaik számára élhető környezetet hagyjanak hátra. Azt, hogy gyermekből mikor válik felnőtté valaki, általános érvénnyel megállapítani nagyon nehéz. Magyarországon a 18. életévben állapítják meg a felnőtté válás formális határát. Ezt megelőzően kiskorúnak (gyermeknek), azt követően pedig nagykorúnak (felnőttnek) tekint bennünket a törvény. A nagykorúsággal olyan további jogokat biztosítanak számunkra, amelyekkel gyermekként felelősséggel élni még nem tudtunk volna. Ilyen jog például a választójog. Felnőtté válásunkkal jogaink mellett kötelezettségeink köre is kiteljesedik. Tetteinkért mások helyett magunknak kell felelősséget vállalnunk.

DIÁKOK JOGAI

A diákok jogainak megállapításakor is az emberek alapvető jogaiból indultak ki. Külön nevesítésükre azért volt szükség, mert az iskolai környezet az egyik meghatározó részét képezi a gyermekek életének. A tanulás-tanítás folyamatában különböző korosztályokat összekötő társadalmi munkamegosztás jelenik meg, szervezett keretek között. Ezért ennek a sajátos jellegzetességekkel bíró élethelyzetnek a szabályozásával külön törvény foglalkozik. A tanárok és diákok együttműködésének feltételeit az összes érintett jogainak tiszteletben tartásával alakították ki. Nem beszélhetünk egymástól elszigetelt diák-, illetve pedagógus vagy szülői jogokról, hanem egységesen az iskolapolgárok jogairól. Ennek részeként a jogok birtoklása mellett, mindegyik szereplőt kötelezettségek is terhelik. Pontos útmutatóval mindezekre vonatkozóan az említett törvényhez igazodó iskolai házirendek szolgálnak, amelyek megalkotásába az ott tanuló diákokat is be kell vonni.

A 3. témakörben szereplő műalkotások:

19. oldal...Pierre-Auguste Renoir: Moulin de la Galette. 1876, olaj, vászon, 175 x 131 cm, Musée d'Orsay, Párizs

20. oldal...Marie Bashkirtseff: Találkozó. 1884, olaj, vászon, 193 x 177 cm, Musée d'Orsay, Párizs

21. oldal...René Magritte: Golconde. 1953, olaj, vászon, 81 x 100 cm, The Menil Collection, Houston

22. oldal...Robert Graham: Franklin D. Rooseveltt a kerekesszékekben 1997, bronz, FDR Emlékpark, Washington

23. oldal...Vanessa Bell: Beszélgetés. 1913-16, olaj, vászon, 86,6 x 81 cm, Courtauld Gallery, London

24. oldal...Ramón Casas: Bikaviadal. 1884, olaj, vászon, 54,7 x 72,4 cm, Museo de Montserrat, Barcelona

29. oldal...Reginald Marsh: Why Not Use the L. 1930, tempera, vászon, 91.4 x 121.9 cm, Whitney Museum of American Art, New York